

Beszélgetés Huszár Ágnes nyelvessel

A napokban jelent meg Huszár Ágnes nyelvész A gondolattól a szóig című könyvének második kiadása a TINTA Könyvkiadónál. Ebből az alkalomból beszélgetett a szerzővel Kiss Gábor, a TINTA Könyvkiadó igazgató-főszerkesztője.

Kiss Gábor: A nyelvészetet sokan az anyanyelvápolással, a nyelvműveléssel azonosítják. A TINTA Könyvkiadónál megjelent két művében – A gondolattól a szóig és Bevezetés a gendernyelvészetbe – egy sor nyelvművelést sem találunk. Milyen az a nyelvészet, amelyik nem „nyelvművelő”?

Huszár Ágnes: A nyelvtudomány és a nyelvművelés közötti különbség a szemléletmódban van. A nyelvészet feladata a nyelvi tények leírása, a köztük levő összefüggések megtalálása. A nyelvművelés ezzel szemben előíró jellegű, különbséget tesz a helyesnek tartott, javasolt nyelvi alakok és a kárhozottak között. Ez két különböző megközelítés, mindkettőnek megvan a létjogosultsága, de keverni őket nem tanácsos.

K. G.: Az utóbbi években több nyelvész is vitatja a hagyományos nyelvművelés létjogosultságát. Tulajdonképpen miért támadják őket?

H. Á.: Én nyelvművelőként kezdtem a pályafutásomat, az MTA Nyelvtudományi Intézetében dolgoztam Grétsy László osztályán Ladó Jánossal és Lőrincze Lajossal együtt. Írtam nyelvművelő cikkeket, tartottam előadásokat, és válaszoltam nyelvhelyességi kérdésekre telefonon és levélben. Részt vettem egy nemzetközi együttműködésben készülő kötetnek az összeállításában, ezért a munkámért kaptam 1989-ben egy MTA-kitüntetést. Az együttműködés alaptétele volt, hogy a nyelvművelés vagy – ahogy több más nyelven mondják – a nyelvi kultúra a nyelvtudománynak olyan területe, amely a nyelvi norma kérdéseivel foglalkozik. Ezt ma is így gondolom. A nyelvművelésnek ezenkívül feladata a nyelvi ismeretterjesztés, tehát a nyelvtudomány más területein (pl. fonetika, nyelvtörténet, dialektológia) született új felismerések, kutatási eredmények közvetítése az érdeklődő nagyközönségnek.

K. G.: Mit lehetne tenni, hogy napjainkban mind többen ismerkedjenek meg a korszerű nyelvészeti ismeretekkel?

H. Á.: Az emberről, a társadalomról, a nyelvről szerzett új ismeretek nemcsak önmagukban érdekesek, hanem segítenek bennünket abban, hogy jobban megértsük magunkat és helyünket, szerepünket a társadalomban. A nyelvről, annak társadalmi működéséről való ismeretek ahhoz is hozzájárulnak, hogy jobban megértsük mások kommunikációját és javítsuk, hatásosabbá tegyük a sajátunkat. Az iskolai tankönyvekben is érdemes modern ismereteket közölni, szerencsére már vannak érdekes, újszerű tananyagok. Akinek az iskolában felkeltették az érdeklődését, az később is szívesen forgat nyelvi ismeretterjesztő kiadványokat.

K. G.: A gondolattól a szóig című könyvének fűlszövegében olvashatjuk: „A gondolat beszéddé formálódása olyan gyorsan zajlik, hogy az egyes történések sem a beszélők, sem a külső megfigyelők számára nem követhetők”. Akkor hogyan tudunk információt szerezni erről?

H. Á.: Ez a könyv a pszicholingvisztika egyik nagy témájával foglalkozik: a beszédprodukciónal. Egyszerűen szólva arról szól, mi történik, amikor valamit elgondolunk, milyen fázisokon keresztül lesz belőle kimondott vagy leírt mondat. Először a gondolat egyes elemeinek megfelelő szavakat kell megtalálnunk az úgynevezett mentális lexikonban, aztán ezeket kell toldalékokkal, jelekkel, ragokkal ellátni, a szórendi szabályoknak megfelelő sorba rendezni. A végén a magyar nyelv kiejtési, intonációs szabályai szerint kimondjuk, így válik mások számára is hozzáférhetővé az egyéni gondolat. Ezek a fázisok olyan gyorsan zajlanak le, hogy csak a másodperc ezredrészével mérhetők. Nemcsak a külső megfigyelők számára követhetetlen ez a folyamat, maga a beszélő sem férhet hozzá. Ezek a szakaszok ugyanis nemcsak hihetetlenül gyorsan követik egymást, hanem párhuzamosan is zajlanak. Amikor kimondok egy mondatot, a fejemben már készülnek a következők, de közben figyelek, reagálok a beszélgetőtársamra is. Ez magyarázza a beszédfolyamatnak nemcsak a hihetetlen gyorsaságát, hanem rugalmasságát is.

K. G.: Könyvében található egy adattár, amelyben hibás nyelvi produciókat sorol fel. Mondjon egy-két példát!

H. Á.: Amikor gondolatainkat szavakká formáljuk, megesik, hogy „mellényúlunk” az agyunkban levő szótárban, a mentális lexikonban. Ilyenkor a keresett szó helyett annak szinonimája vagy ellentéte jut eszünkbe. Ennek eredményeképp mondunk táblaképet a szándékolt állókép helyett, jobboldalt baloldal helyett, összeverbuválom a pénzt kifejezést ahelyett, hogy összegyűjtöm a pénzt. Előfordul az is, hogy két szerkezet bonyolódik össze, pl. lehúzza róla a vizes lepedőt, amelyben a ráhúzza a vizes lepedőt és a lerántja róla a leplet szerkezetek keverednek egymással. A beszédprodukción következő szakaszában – pár ezredmásodperccel később – olyan hibák léphetnek fel, hogy a kimondott szó csak hangalakjában hasonlít a kimondani szándékozottra. Ez történik, amikor valaki anarchikust mond archaikus, aurát aula helyett, vagy a teljesítmény pofozásáról beszél a teljesítmény fokozása helyett.

K. G.: Igen érdekes, hogy hibás nyelvi elemekből következtetünk az emberi nyelv működésére. Más területen is felhasználja a nyelvtudomány a téves nyelvi elemek vizsgálatát?

H. Á.: A kontrasztív, azaz az összehasonlító nyelvészetben használnak még hibaelemzést. Amikor valaki magyar anyanyelvűként megtanul egy másik nyelvet, hajlamos rá, hogy saját nyelvének igevonzatait és más grammatikai szerkezeteit „lefordítsa” az idegen nyelvre, azaz „hungarizmusokat” használjon. Az angol nyelvi fordulatok szolgál fordításait anglicizmusoknak, a németekét germanizmusoknak nevezzük.

A hibaelemzés alkalmazásának legfontosabb területe az afáziakutatás. Afáziának a valamely agyi sérülés vagy betegség következtében előálló beszédzavart nevezzük, de mondhatnánk akár többes számban is, hiszen sokféle fajtája van ennek a betegségnek, amely a beszédprodukción kívül a beszédértést is hátrányosan befolyásolhatja. Az afáziával foglalkozó szakemberek, a neurológusok és nyelvészek a beszéd folyamán elkövetett hibákból következtetnek az agyi sérülés helyére és kiterjedésére. Ennek alapján dolgozzák ki a rehabilitációs anyagokat is, hiszen szerencsére célzott fejlesztéssel bizonyos mértékig korrigálható az afáziás beszédzavar.

K. G.: A TINTA Könyvkiadónál megjelent másik könyve a Bevezetés a gendernyelvészetbe címet viseli. Mi is a gendernyelvészet? Hány éve jött létre tulajdonképpen?

H. Á.: E könyvem 2009-ben jelent meg, az alcíme egy kérdés: Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?, ami jól jellemzi a témáját. A huszadik század hetvenes éveiben kezdték kutatni a főleg nőkre, illetve főleg férfiakra jellemző nyelvhasználati sajátosságokat. Ezt a kutatási területet a 'társadalmi nem' jelentésű angol szóval nevezték el gendernyelvészetnek. A kutatások kimutatták, hogy a nők számos nyelvi jellegű feladatban jobban teljesítenek a férfiaknál, s hogy ennek a magzati agyfejlődésben tetten érhető alapja van. A nők és a férfiak közti különbség nagyon jól megfigyelhető a hangzó beszédben: a férfiak hangszalagja vastagabb, mint a nőké, ez a biológiai különbség az oka annak, hogy a férfiak alaphangja mélyebb a nőkénél.

K. G.: A gendernyelvészet körébe tartozik annak is a vizsgálata, hogy milyen eltérő köszönési, udvariassági formákat használnak a nők és a férfiak?

H. Á.: Igen, a gendernyelvészet a társadalmi nyelvhasználat kutatásának körébe tartozik, tehát alaptémái között van az egyes csoportok (fiatal fiúk és lányok, idősebb férfiak és nők) egymás közti kommunikációja. A társadalom gyorsan változik, ezzel együtt ezeknek a csoportoknak a nyelvi viselkedése is. Az 1980-as években divatos téma volt például annak kutatása, hogy vegyes nemű csoportokban mennyit beszélnek az egyes szereplők, hányszor és mikor vágnak bele a nők és a férfiak egymás szavába. Azok a kutatások azt mutatták, hogy a férfiak sokkal-sokkal többször tették ezt. Napjaink hasonló vizsgálatai azt mutatják, hogy a nők többet és bátrabban beszélnek, mint régebben, a férfiak pedig ritkábban vágnak a nők szavába.

K. G.: Hogy látja, a férfiak és a nők nyelvhasználata napjainkban közelít egymáshoz, vagy éppen egyre jobban elkülönül?

H. Á.: A nyugati típusú társadalmakban megfigyelhető egyfajta közeledése a férfi és a női beszédstílusnak. Érdekes módon a japán kommunikációban – amelyben korábban nagyon markánsan különbözött egymástól a nők és a férfiak szóhasználata – is beszámolnak egységesedésről.

K. G.: Szemünk előtt válnak szavak tabuszavakká. Az ember már félve mondja ki, hogy cigánypecsenye, cigányzenekar. Tudjuk, hogy Amerikában ma már a színesbőrű szó is tiltólistán van, helyette a politikailag korrekt beszédben ajánlatos az afroamerikait használni. Miért kell a „jól bevált, régi” szavak helyett újakat teremteni és használni?

H. Á.: Szerintem akkor kell új szavakat teremteni, ha a „régiek” egy bizonyos közösséget egyértelműen sértenek. Magyarországi példánál maradva: mind a cigány, mind a roma szó használatos az adott közösségben, tehát egyik sem sértő rájuk nézve. A roma szó a lovári nyelvből származik (a rom jelentése 'cigány férfi', női párja a romnyi), már hallottam olyan vélekedést is, hogy éppen ezért a beásokra nem is alkalmazható, a cigány azonban mindkettőre. A cigánypecsenyével nincs baj, éppoly kevésbé, mint a cigánymeggyel vagy a

cigányfűróval.

K. G.: Ma, mikor annyiféle és oly sok szöveg – dicsérő és gyalázkodó is – zúdul ránk, miért van, hogy talán egyre érzékenyebbek vagyunk a nyelvi agresszióra? Hol kezdődik a nyelvi bántalom?

H. Á.: Az internet elterjedésével együtt jár, hogy az ember megnyilatkozásait sokkal többen olvassák és értékelik, mint régen, esetenként trágár szavakkal, bárdolatlanul. Különösen bosszantó, amikor valakinek a saját nevével vállalt véleményét álnévbe burkolódzó ismeretlenek obszcén szavakkal illetik. Bár elméletileg van jogi védelem ez ellen, de igénybe venni nehézkes és hosszadalmas. Csak reménykedni tudok abban, hogy a kulturált kommunikációs formák az interneten is egyre jobban elterjednek.

K. G.: Ön szerint a magyar nyelvészeknek mik a legfontosabb teendői a következő évtizedben?

H. Á.: Konkrétan csak arról tudok beszélni, amit jól ismerek. A pszicholingvisztikai kutatásoknak óriási lendületet adhat az agyi funkciók megismerése a képalkotó eljárásoknak köszönhetően. A másik területemen a munkahelyi kommunikáció vizsgálatát tartom fontosnak gendernyelvészeti megközelítésből. A női főnökök kommunikációjának kutatása például a gyakorlatban is hasznosítható tapasztalatokkal járhat.

K. G.: Egy nagyon szokványos kérdés a beszélgetés végén. Min dolgozik most?

H. Á.: Tanulmányokat írok gendernyelvészeti és más témákból, most éppen egy a gyűlöletbeszédéről szóló íráson dolgozom.

K. G.: Köszönöm a beszélgetést, további jó munkát eredményes nyelvészeti kutatást kívánok!